

HOOFDSTUK 4

No nonsense

De slagorde van het eerste kabinet-Lubbers

Ruud Lubbers heeft mogen ervaren hoe het is om boven de markt te zweven. Anders dan Elco Brinkman een decennium later was hij in zijn periode als fractievoorzitter, van 1978 tot 1982, geen kroonprins-*designatus*. Vanuit de CDA-achterban werd weliswaar tot tweemaal toe – in 1981 en 1982 – gepoogd hem als lijsttrekker naar voren te schuiven in plaats van de toenmalige premier Van Agt; diens positie was echter onaantastbaar. En aangezien Van Agt zelf niemand als opvolger aanwees, blééf Lubbers zweven.

Zelden heeft de politiek een man voortgebracht met de amusementswaarde van mr. Andries van Agt: grillig, wispelturig, behept met een voortdurende behoefte uiterst bizarre taaluitingen te produceren. Enkele jaren na zijn vertrek legde een interviewer hem nog eens voor hoe hij in zijn jaren als premier Ruud Lubbers vaak had omschreven, namelijk met ironisch-denigrende termen als ‘de koene keeper’ en ‘de schrandere spits’. Ach, dat waren slechts woordgrapjes geweest, antwoordde Van Agt. Maar hij drukte zich daartoe als volgt uit: ‘Ik ben mij ervan bewust, gans en al, dat ik nu meer ga vragen van de bereidheid mij te geloven dan waarschijnlijk op te brengen valt wanneer ik antwoord: ook toen heeft de verliefdheid op de rijke kansen die de Nederlandse taal biedt mij geheel en al gedomineerd. Het citaat dat gij aanhaalt wordt voor mij eerst en vooral gekenmerkt door het figureren daarin van een aantal pakkende alliteraties.’

Sommigen walgden van dit archaïsch, plechtstatig taalgebruik; veel anderen – vooral Van Agt zelf – genoten als hij weer eens uitpakte. De katholieke oud-hoogleraar strafrecht in

Nijmegen was uitermate sfeergevoelig. Beroemd zijn de foto's uit 1977, toen hij met de vvd'er Hans Wiegel in korte tijd een kabinet uit de grond stampte: onder het genot van uitstekende wijn en voortreffelijke maaltijden. Berucht waren zijn ongesteldheden: als hij gedeprimeerd of teleurgesteld was, of wanneer hem iets niet zinde, trok hij zich terug in zijn woning in de Heilige Landstichting bij Nijmegen en liet hij de Rijksvoorlichtingsdienst melden dat hij last had van 'darmklachten'. De partij had geen enkele greep op hem en ergerde zich vaak hevig aan zijn solistisch gedrag. Maar vanwege zijn populariteit bij het grote publiek was zijn positie als boegbeeld van het CDA ijzersterk. Af en toe nam hij een 'bad' in het volk, bij voorkeur door zich te vertonen bij wielervedstrijden. Gedurende zijn premierschap ontpopte hij zich als een rasechte populist. Als hij het weer eens had over het 'gekissebis' van de 'heren politici', inclusief die van zijn eigen partij, kon hij stevast rekenen op bijval.

In 1981, toen het door Van Agt geleide kabinet met de vvd de vier jaren had volgemaakt, bleken de kiezers wel tevreden over hem, maar minder over de liberalen. De coalitie verloor haar meerderheid en Van Agt was gedwongen om in zee te gaan met de pvda van Den Uyl. Dat kan niet goed gaan, dacht iedereen. Van Agt was in het kabinet-Den Uyl minister van Justitie geweest en had toen een diep wantrouwen, ja zelfs een antipathie ontwikkeld tegen Den Uyl – die hij wel 'Ome Joop' noemde. De tegenstellingen tussen beiden bleken nu inderdaad te groot. Het tweede kabinet-Van Agt (CDA, pvda en D66) trad aan in september 1981; acht maanden later, in mei 1982, stapte de pvda er weer uit. In de daaropvolgende verkiezingscampagne kampte het CDA met grote interne verdeeldheid over het te voeren sociaal-economische beleid en over de plaatsing van kruisraketten. Het resultaat was ernaar, zo bleek in september 1982: een verlies van drie zetels, van 48 naar 45, tegenover een winst van eveneens drie zetels voor de pvda (van 44 naar 47). De controverserige Van Agt-Den Uyl maakte een poging tot hernieuwing van de samenwerking onhaalbaar. Maar de vvd had dankzij de inspanningen van Hans Wiegel een *come-back* gemaakt. Zijn opvolger als lijsttrekker, de jonge Ed Nijpels, had tengevolge daarvan een flinke zetelwinst kunnen incasseren, zodat weer een regering van CDA en vvd in beeld kwam.

Jaren later liet Ruud Lubbers zich in een interview ontvallen dat hij in deze periode van plan was geweest de politiek te verlaten. Maar het liep anders. Kort voor de verkiezingen zei Dries van Agt tegen de partijtop dat hij er schoon genoeg van had en ermee wilde ophouden. De partijtop wist hem daarvan af te houden en bewoog hem ertoe zijn populariteit nog éénmaal in te zetten. Dat deed hij, maar toen de verkiezingen van september 1982 achter de rug waren en de vorming van het volgende kabinet eenmaal op streek was, haakte hij alsnog af. Op 13 oktober 1982 liet hij intern weten dat hij toch geen premier zou worden en stelde hij Jan de Koning als zijn opvolger voor. Die weigerde echter, enerzijds vanwege zijn gezondheid en anderzijds omdat hij vond dat de door hem bewonderde Ruud Lubbers het moest doen. Van Agt was daar tegen; maar aangezien ook partijvoorzitter Piet Bukman en de Tweede-Kamerfractie de kandidatuur van de fractieleider steunden, kwam het er toch van.

Op een totaal onverwachte wijze kwam Lubbers zo ineens midden op het politieke toneel te staan. Drie weken later, op 4 november 1982, ging zijn – naar later bleek eerste – kabinet van start. Van Agt toonde zich een sportief verliezer. Achteraf zei hij in een interview: 'Jan de Koning zou een uitstekende minister-president zijn geworden. Ruud Lubbers is dat geworden.' De Koning werd minister van Sociale Zaken en bleef dat tot en met het tweede kabinet-Lubbers. Op de achtergrond speelde hij de rol van steun en toeverlaat, op wie Lubbers in moeilijke kwesties altijd een beroep kon doen.

Vrijwel iedereen die Ruud Lubbers uit eerdere perioden kende stond verbaasd over de daadkracht en helderheid die de nieuwbakken premier ineens uitstraalde. Als fractievoorzitter kenmerkte hij zich door een ondoorgroendelijk, mistig en 'wollig' soort taalgebruik, maar nu kwam hij met uitdrukkingen als 'no nonsense' en 'de schouders eronder'. De situatie in het land was er ook wel naar. Sinds 1980 werd Nederland geteisterd door een diepe economische crisis, die gepaard ging met een golf van faillissementen en massa-ontslagen. De overheidsfinanciën waren ernstig in het ongerede en het financieringstekort (het verschil tussen inkomsten en uitgaven van het rijk) was met name onder Van Agt opgelopen tot meer dan tien procent,

zodat ook de staatsschuld een bijna onbeheersbare groei vertoonde. Het grootscheepse bezuinigingsprogramma Bestek '81, dat het kabinet-Van Agt/Wiegel in 1977 had gelanceerd, was volkomen mislukt, terwijl het tweede kabinet-Van Agt nauwelijks aan regeren toe was gekomen. Zowel in de politiek als in de samenleving heerste het gevoel dat er nu toch ècht wat moest gebeuren.

Tegen deze achtergrond kwam een zeer gedetailleerd en streng regeerakkoord tot stand, dat voorzag in minstens 33 miljard gulden aan bezuinigingen. Het was een draconisch bedrag, dat vooral moest worden opgebracht door verlaging van de sociale uitkeringen en de ambtenarensalarissen. Tot dan toe stegen die automatisch (gekoppeld) mee met de gemiddelde loonstijging in het bedrijfsleven. Het plan was nu ze op nul te zetten of zelfs te verlagen en zo het tegengestelde effect, een afremming van de loonstijging, teweeg te brengen. Deze 'omgekeerde koppeling' was in de maatschappelijke verhoudingen van die dagen bepaald revolutionair – om niet te zeggen uiterst controversieel – te noemen. Het was aan Lubbers-I dit regeerprogramma ten uitvoer te brengen en de nieuwe regeerploeg deed dat in grote eensgezindheid. 'Je had het gevoel dat alles kon', zei Elco Brinkman, in dit kabinet minister van wvc, tien jaar later in een nostalgische terugblik.

Direct aan het begin sloegen Lubbers en minister Jan de Koning een belangrijke slag. Zij dreigden met een wettelijke bevrozing van de lonen, met het doel de dramatisch ingezakte winsten van het bedrijfsleven weer een *push* te geven. Onder die druk stemden de vakcentrales in november 1982 in met een vrijwillige loonmatiging, die werd vastgelegd in de Stichting van de Arbeid (het overleg van de centrale organisaties van werkgevers en werknemers). Dit zogenoemde 'Stichtings-akkoord' of 'Akkoord van Wassenaar' wordt ook achteraf door de meeste economen gezien als een van de belangrijkste binnenlandse stimulansen voor het economisch herstel dat vanaf eind 1983 inzette.

Loonmatiging was een fundamenteel onderdeel van het 'driesporenbeleid', het kernstuk van de economische politiek van Lubbers-I. Spoor 1 bestond uit het terugdringen van de overheidsuitgaven, althans van de oncontroleerbare groei daarvan, en van het financieringstekort. Het stimuleren van het

winstherstel in het bedrijfsleven vormde het tweede spoor, en het derde was herverdeling van arbeid (vooral door deeltijdarbeid en arbeidsduurverkorting). Aan het einde van de kabinetsperiode was inderdaad op alledrie de fronten voortgang geboekt. Critici vonden echter dat het kabinetsbeleid daar maar weinig aan had bijgedragen. Deeltijdarbeid en arbeidsduurverkorting raakten in de beginjaren tachtig in zwang, maar dat had meer te maken met de afspraken die werkgevers en werknemers in CAO's maakten dan met daden van Lubbers-I. Bovendien werd de problematiek van de werkloosheid – op een gegeven moment waren er bijna achthonderdduizend werklozen – er niet door opgelost. Plannen vanuit het ministerie van Sociale Zaken om bij de overheid zelfbanen voor werkloze jongeren in het leven te roepen, boden nauwelijks soelaas. En ook andere banenplannen, die in deze tijd welig tierden, mislukten grotendeels. Dat de werkloosheid in 1986 uiteindelijk toch begon te dalen, had deels te maken met veranderingen in de statistieken, deels met het economisch herstel, dat toen flink begon door te zetten.

Ook bij het winstherstel van het bedrijfsleven vielen kanttekeningen te plaatsen. Was dat niet veeleer te danken aan de saneringen, waarmee ondernemingen hun loonkosten omlaag brachten, en aan de zeer matige looneisen van de vakbeweging? Bovendien was al in 1982 een economisch herstel in de Verenigde Staten op gang gekomen, en de positieve gevolgen daarvan werden geleidelijk ook merkbaar in Europa. Rond 1985/1986 kwam ons land terecht in een nieuwe bloeiperiode. Exporten, winsten en investeringen stegen. Maar had het kabinet zelf nu zoveel aan dat herstel bijgedragen?

De hand van Lubbers-I was echter onmiskenbaar zichtbaar in de afremming van de groei van de (semi-)overheidsuitgaven en de daarmee samenhangende terugdringing van het overheidstekort. Het kabinet en zijn minister van Financiën Ruding wisten het financieringstekort (in procenten, niet in gulden) tussen 1983 en 1986 met ruwweg een derde te verminderen. Het zou vervolgens nog eens zeven jaren en twee kabinetten-Lubbers vergen voor die prestatie was herhaald en er opnieuw rond een derde was afgeknabbeld.

Wat opviel aan deze regeerperiode was dat het CDA een steeds dominantere positie in het kabinet innam. De christen-democra-

ten beschikten over 45 kamerzetels, de vvd over 36. Deze verhouding leek goed tot zijn recht te komen in de verdeling van de ministersposten. Zo zaten in de zogenoemde economische 'vijfhoek', het traditionele zwaartepunt van het kabinet, behalve de premier twee cda-ministers (Onno Ruding van Financiën en Jan de Koning van Sociale Zaken) en twee vvd-ministers (Gijs van Aardenne, vice-premier en minister van Economische Zaken, en Koos Rietkerk van Binnenlandse Zaken). Maar in 1984 werd Van Aardenne politiek beschadigd door de zogenoemde rsv-affaire. In een parlementaire enquête naar de miljarden steungelden die de overheid in de jaren zeventig aan het scheepsbouwconcern Rijn-Schelde-Verolme had betaald, bleek dat hij het parlement had misleid. Hij overleefde het kamerdebat, maar sindsdien gold hij als 'aangeschoten wild' en werd het financiële en economische beleid goeddeels bepaald door Lubbers, Ruding en De Koning.

Jan de Koning (geboren in 1927) was begin jaren vijftig via de Christelijke Boeren- en Tuindersbond terechtgekomen bij de arp, waar hij later voorzitter van werd. In 1969 werd hij lid van de Eerste en in 1971 lid van de Tweede Kamer. In 1977 trad hij toe tot het kabinet-Van Agt/Wiegel als minister van Ontwikkelingssamenwerking, waar hij het idealisme van zijn voorganger Jan Pronk (pvda) inruilde voor een veel zakelijker benadering. In het tweede kabinet-Van Agt deed hij Landbouw en Visserij. Toen hij in 1982 minister van Sociale Zaken in het eerste kabinet-Lubbers was geworden, kreeg hij al snel de reputatie hard te zijn. Maar hij bezat tegelijkertijd een overtuigingskracht die hem als geen ander in staat stelde begrip te kweken voor onaangename boodschappen. Rustig, charmant, gewaagd met een ruim scala van boerenwijsheden, verdedigde hij zijn bezuinigingsmaatregelen – en iedereen die hem hoorde hield er steevast het gevoel aan over dat hij ergens toch wel gelijk had. Als Jan de Koning moest uitleggen dat het gezondmaken van de overheidsfinanciën niet van de ene dag op de andere tot economisch herstel zou leiden, maar dat enig geduld noodzakelijk was, zei hij bijvoorbeeld: 'Je kunt een plant niet harder laten groeien door aan de bladeren te trekken.' Daar was geen speld tussen te krijgen.

In tegenstelling tot die van veel andere politici was zijn omgang met de media bijzonder soepel. Hij was open, en tege-

lijkertijd zeer handig in het ontwijken van onderwerpen waar hij niet op in wilde gaan. Omdat hij dat op uiterst beminnelijke wijze deed, werd het hem meestal nog vergeven ook. Ondanks zijn 'harde' imago was De Koning als politicus minstens zo gericht op het zoeken naar consensus en oplossingen als Ruud Lubbers. Een van zijn meest geciteerde uitspraken is: 'Als het niet kan zoals het moet, dan moet het maar zoals het kan.' Niet voor niets speelde hij een belangrijke rol bij de vorming van de kabinetten Van Agt-II (in 1981) en Lubbers-II (in 1986), terwijl hij bij de totstandkoming van Lubbers-III in 1989 als pre-informateur de weg naar samenwerking met de PVDa hielp voorbereiden.

Een van de sterke punten van Lubbers-I was dat De Koning redelijk eendrachtig samenwerkte met Onno Ruding. Traditioneel is er sprake van een natuurlijk spanningsveld tussen de minister van Sociale Zaken en de minister van Financiën, omdat de laatste altijd vindt dat de eerste te veel aan sociale uitkeringen uitgeeft. Jan de Koning stond echter volop achter de bezuinigingen die Lubbers-I zich in het regeerakkoord had opgelegd, en hij was er de man niet naar zich aan zijn aandeel te onttrekken. Zo werd hij een *trait d'union* tussen de minister-president, die soms de neiging had het wat rustiger aan te doen met al dat bezuinigen, en de vasthoudende Onno Ruding. 'Ik zal altijd aan de kant van Lubbers staan, maar ik zal Ruding nooit in de kou laten staan', zei hij eens.

Terwijl de christen-democratische driehoek Lubbers-De Koning-Ruding in het kabinet domineerde, was het in de Tweede Kamer vooral de fractievoorzitter van het CDA, Bert de Vries, die veel sterker uit de verf kwam dan zijn VVD-collega, de jeugdige Ed Nijpels. Deze laatste was weliswaar populair, maar werd door menig ervaren politicus – ook in zijn eigen partij – beschouwd als een jonge hond die vooral goed wist hoe hij met allerlei uitspraken de publiciteit moest halen. Bert de Vries was een heel ander type politicus. Toen deze – dan 44-jarige – doctor in de economie eind november 1982 tot fractievoorzitter van het CDA werd gekozen, was hij voor de buitenwereld vrijwel onbekend. De stug overkomende, gereformeerde Groninger van ARP-huize kreeg vrijwel direct het etiket 'grijze muis'. De pers veronderstelde in koor dat hij zijn nieuwe baan te danken

had aan het feit dat Ruud Lubbers alle echte zwaargewichten uit de fractie had meegenomen naar zijn kabinet. Deze verlegen, ingetogen man zou een meeloper blijken, de spreekbuis van de premier in de fractie. Het gedetailleerde regeerakkoord liet hem en de fractie betrekkelijk weinig ruimte voor eigen initiatieven. Bovendien was de informateur van Lubbers-I, de CHU'er Willem Scholten, zo slim geweest de fracties van VVD en CDA via werkgroepen heel nauw bij de voorbereiding van dat akkoord te betrekken. Daardoor waren zij er na aantreding van het kabinet natuurlijk behoorlijk aan gebonden.

Maar al na een half jaar liet Bert de Vries blijken dat hij absoluut niet van plan was de rol van Lubbers' loopjongen te spelen. Toen er sprake was van te snel oplopende lasten voor de burgers en tegenvallers in de aardgasinkomsten van het rijk, zei hij dat het regeerakkoord dan maar moest worden bijgesteld. Vanaf dat moment werd geleidelijk duidelijk dat De Vries een politieke laatbloeiër was. Door zijn economische kennis en door zijn belangrijkste karaktertrek – vasthoudendheid – verwierf hij grote autoriteit. Met name vanaf het aantreden van Lubbers-II in 1986 kreeg Nederland dat in de gaten en maakte de kwalificatie 'grijze muis' plaats voor een andere typering, die van Ruud Lubbers afkomstig is: Bert de Vries is net slagroom, hoe harder je klopt, des te stijver hij wordt. Star en eigenwijs, noemen sommigen hem. Maar de saaie doctor beschikte blijkbaar over voldoende politieke *feeling* om gedurende de drie kabinetten-Lubbers uit te groeien tot een zeer belangrijke machtsfactor. Hij was gepromoveerd op het onderwerp loon- en inkomensvorming en hield uiterst consequent vast aan zijn opvatting dat bezuinigingen op uitkeringen, ambtenarensalarissen en subsidies altijd gepaard moesten gaan met maatregelen om de zwakkeren te beschermen. Het gezondmaken van de overheidsfinanciën was weliswaar noodzakelijk, maar een te forse aantasting van de koopkracht van grote bevolkingsgroepen zou kunnen leiden tot een afname van de particuliere bestedingen. Daardoor kan vervolgens een neerwaartse spiraal van afnemende belastinginkomsten en nog weer verdergaande bezuinigingen ontstaan. Op grond van deze argumentatie verzette hij zich – met succes – tegen de herhaalde pogingen van minister van Sociale Zaken Jan de Koning en premier Lubbers het minimumloon af te schaffen. Al tijdens het eerste kabinet-Lubbers vormde De Vries een

'natuurlijk' tegenwicht tegen de soms al te doortastende snoeier Onno Ruding. De minister van Financiën in de kabinetten Lubbers-I en -II was behalve een enthousiast terugdringer van overheidsuitgaven ook een groot voorstander van het verlagen van de belastingen van de midden- en hogere inkomensgroepen. Maar De Vries betoogde steevast dat belastingverlaging alleen aan het volk te verkopen viel als die niet zou leiden tot 'denivellering', tot grotere verschillen tussen arm en rijk.

Door dit alles kon Bert de Vries rekenen op de sympathie van de 'linkser' stromingen in zijn eigen partij en ook op die van de PVDA. Toen hij later in Lubbers-III als minister van Sociale Zaken met die partij kon gaan samenwerken, werd hij al snel de 'achtste PVDA-minister' genoemd en werd hij, voor diegenen in het CDA die meer voelden voor de harde, rechtse, VVD-achtige lijn-Ruding, geleidelijk een brandpunt van ongenoegens. De Vries was bij zijn aantreden als fractievoorzitter nog eens fel bekritiseerd door dr. Jelle Zijlstra, oud-premier en oud-president van De Nederlandsche Bank. Deze had zijn ideeën over het op peil houden van de bestedingen, desnoods ten koste van een wat hoger financieringstekort, 'rampzalig' genoemd. De nieuwe fractieleider was niet onder de indruk en bleef zijn opvattingen rustig herhalen, waar en wanneer hij dat noodzakelijk vond. Een decennium later was het vooral Zijlstra, en niet Bert de Vries, die door toenmalig fractieleider Elco Brinkman regelmatig werd geraadpleegd bij de voorbereidingen voor de verkiezingen van 1994.

Een van de belangrijkste wapenfeiten waarmee de naam Bert de Vries in het CDA verbonden zal blijven, is de uitschakeling van de zogenoemde loyalisten. Toen hij in 1982 het vaandel van Ruud Lubbers overnam, was de CDA-fractie hopeloos verdeeld. Die verdeeldheid dateerde van 1977. Zes CDA-kamerleden voelden niets voor de CDA/VVD-coalitie die toen tot stand kwam. Van deze zes waren er vijf van ARP-huize – met als belangrijkste de toenmalige voorzitter van de fractie, Willem Aantjes. Om een breuk in eigen gelederen te voorkomen, beloofde dit zestal dat ze het kabinet-Van Agt niet zouden tegenhouden en 'in loyaliteit' zouden bejegenen. In de daaropvolgende jaren bleken deze 'loyalisten' desondanks een potentiële splijtzwam in het CDA, en na Aantjes' aftreden in 1978 kost-

te het de nieuwe fractieleider Ruud Lubbers vaak de grootst mogelijke moeite om de fractie ongeschonden door moeilijke situaties te loodsen. Zelf heeft hij later wel eens gezegd dat hij juist in die periode zijn 'wollige' taalgebruik ontwikkelde – in voortdurende pogingen het onverenigbare te verenigen.

Een van de onderwerpen waarbij de loyalisten steeds weer voor moeilijkheden zorgden, waren de kruisraketten. In 1979 besloot de NAVO 464 van deze nucleaire middellange afstandwapens (samen met nog eens 108 Pershing-II raketten) te plaatsen als antwoord op de honderden SS-20 kernraketten die de Sovjet-Unie op Europa gericht hield. Tegelijkertijd zegde de verdragsorganisatie toe niet tot plaatsing te zullen overgaan, als de Sovjet-Unie en de daarmee verbonden landen van het Warschaupact bereid waren de SS-20 af te schaffen. Dit 'dubbelbesluit' werd vervolgens een bron van jarenlang verzet in verschillende Europese landen en met name in Nederland, waar 48 kruisraketten geplaatst zouden moeten worden. De tegenstanders betoogden dat de plaatsing het gevaar van een beperkte kernoorlog in West-Europa niet zou verminderen, maar juist zou vergroten.

In december 1979 scheelde het maar een haartje of het kabinet-Van Agt/Wiegel ging aan de kwestie ten onder, doordat de loyalisten in de CDA-fractie voor een motie van PVDA en D66 stemden en zich tegen de kruisraketten uitspraken. Toen puntje bij paaltje kwam, wilden zij de regering echter niet ten val brengen. In 1982, bij de start van Lubbers-I, lag het probleem van de kruisraketten nog steeds in de kast. Het definitieve besluit tot plaatsing had in 1981 moeten zijn genomen, maar door het kortstondige leven van het tweede kabinet-Van Agt was dat er niet van gekomen. Tegen deze tijd waren grote delen van het CDA doodmoe van de loyalisten. Die hadden via talloze felle discussies het ontstaan van het CDA bemoeilijkt en zorgden nu al vijf jaar lang voor een imago van interne verdeeldheid – niet alleen in het kruisraketten-debat, maar ook rond kwesties als een olie-boycot tegen Zuid-Afrika en bij onderwerpen waarbij het sociale karakter van het CDA in het geding kon worden gebracht. Het verlangen naar eenheid was voor de jonge partij uitgegroeid tot een obsessie.

De komst en het optreden van het daadkrachtige kabinet-Lubbers met zijn strakke regeerakkoord was voor diegenen in

de partij die nu eindelijk weleens rust in de gelederen wilden, een grote opluchting. Binnen de ARP-geleding, waar het loyalisme het sterkst geworteld was, waren al in 1980 uitstotingsverschijnselen aan de dag getreden. De ARP-afdelingen in den lande mochten zich voor het laatst zelfstandig bemoeien met de kandidatenlijst voor de kamerverkiezingen van 1981 (de CDA-fusie was nog nèt niet voltooid), en ze plaatsten een aantal loyalisten lager dan het ARP-partijbestuur had voorgesteld. Dit signaal vanuit de achterban was voor Bob Goudzwaard, in die tijd een van de toonaangevende intellectuelen binnen de ARP en auteur van het CDA-verkiezingsprogram 'Niet bij brood alleen' (1977), reden om het bijltje erbij neer te gooien en zich terug te trekken als kandidaat-kamerlid.

Kort na de verkiezingen van 1982 was de maat vol. In december stemde wéér een deel van de CDA-fractie mee met een motie van de oppositie over de kernwapens, en dat terwijl de nieuwe voorzitter Bert de Vries had verkondigd dat het 'loyalisme' nu verleden tijd was. Voor De Vries en CDA-partijvoorzitter Piet Bukman was dit het signaal om actie te ondernemen. Bukman, toen 49 jaar oud en voorzitter sinds de definitieve fusie van ARP, CHU en KVP in oktober 1980, stond in de partij bekend als de 'drilboor', de 'knoet' en de 'Lenin van Voorschoten' (waar hij woont), omdat hij voortdurend met stevige uitspraken probeerde meer eenheid in de gelederen te krijgen. Zijn opvattingen op dat punt verwoordde hij later bij zijn afscheid nog eens als volgt: 'Als een deel van de partij zich niet gebonden acht aan het partijstandpunt, dan kun je niet functioneren. In een zandbak kun je wat aanrommelen, in een politieke partij niet.' In de visie van Bukman kon het CDA geen loslopende dissidenten gebruiken.

Na indringende gesprekken met de fractie kregen de fractieleider en de partijvoorzitter begin 1983 vrijwel alle leden zover dat ze een intentieverklaring tekenden om voortaan als eenheid op te treden. Het was de bedoeling dat afwijkend stemgedrag in de Tweede Kamer voortaan niet meer – of althans minder – zou voorkomen. Toch bleef het probleem van de loyalisten nog bijna het gehele jaar 1983 doorzielen, vooral doordat twee fractieleden – de ARP'er Jan-Nico Scholten en de katholiek Stef Dijkman – zich bleven verzetten tegen wat zij als de verrechtsing van het CDA beschouwden. Ze waren de laatst overgebleven dissidenten en verklaarden met regelmaat luid en duidelijk dat

het bezuinigingsprogramma van Lubbers-I wat hen betrof op gespannen voet stond met CDA-principes als een eerlijke verdeling van lasten en solidariteit. Ook het CDA-standpunt in het kernwapendebat bleef hun in dat jaar mogelijkheden bieden om hun eigen opinies te verkondigen en de intentieverklaring aan hun laars te lappen. Partijbestuur en fractiebestuur zetten hen nu zwaar onder druk, maakten hun het kamerwerk praktisch onmogelijk en zegden uiteindelijk het vertrouwen op. Desondanks lieten Bukman en De Vries de keuze tussen opstappen of inschikken aan de twee zelf over; tactisch gezien een goede zet, omdat een uitzetting vermoedelijk een storm van kritiek over de partij zou hebben afgeroepen. Op 8 december 1983 viel het doek. Scholten en Dijkman hielden de eer aan zichzelf en verlieten de CDA-fractie. Aanvankelijk vormden ze een eigen tweemansfractie, later sloot Dijkman zich aan bij de PPR en Scholten bij de PVDA.

Daarmee was de verdeeldheid in het CDA over de kernwapens overigens nog niet helemaal ingedamd. Premier Lubbers wist wel een jaar rust te brengen door de definitieve beslissing uit te stellen tot oktober 1985. Als de Sovjet-Unie het aantal ss-20's intussen niet had uitgebreid, zou Nederland niet plaatsen. Het was een onnavolgbare vondst, die Lubbers' imago als handig politicus definitief vestigde. Mocht toch tot plaatsing besloten worden, dan zou de schuld immers bij de Sovjet-Unie liggen, niet bij de Nederlandse regering. Toen de cruciale datum naderde, organiseerde de vredesbeweging, die eerder honderdduizenden mensen op de been had gebracht in protestdemonstraties tegen de kruisraketten, het volkspetitionnement. Maar nadat Ruud Lubbers de handtekeningen in ontvangst had genomen, bleek dat de Sovjets zich niet aan zijn conditie hadden gehouden. Hoewel over dat punt nog even discussie ontstond, besloot de regering tot plaatsing in 1988. Ze kon haar handen in onschuld wassen, aan háár had het niet gelegen. Daarmee was het thema politiek gesproken van de baan. Het plaatsingsbesluit zou overigens nooit daadwerkelijk worden uitgevoerd, omdat de vredesonderhandelingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, met haar nieuwe leider Michael Gorbatsjov, dit uiteindelijk overbodig maakten.

Achteraf blikken veel CDA-kamerleden en oud-kamerleden met bewondering terug op het optreden van Bert de Vries in het

kaltstellen van de loyalisten. Terwijl Lubbers met zijn optreden in de Houtrusthallen het ontzag van het grote publiek afdwong, deed De Vries dat in zijn partij door de vasthoudendheid waarmee hij – gesteund door Bukman – de fractie naar de eensgezindheid leidde. Zijn rechtlijnigheid kwam in deze verwarrende episode goed van pas. Of zoals een oud-fractielid het uitdrukt: ‘Hij was een droogkloot, een gereformeerde hark, en soms een hufter, maar hij was wel ònze droogkloot en ònze hufter.’ Zelfs de loyalisten, die hij toch min of meer muilkorfde, koesterden over het algemeen geen wrok tegen hem. Hoewel hij uiterlijk altijd zeer rustig oogde, kon De Vries binnenskamers wel degelijk woedend worden – vooral als fractieleden tegen zijn adviezen ingingen of teveel hun eigen opvattingen ventileerden in plaats van het fractiestandpunt. Hij riep de betrokkenen dan stevig tot de orde, maar wel op een bijna vaderlijke manier: ik doe het voor je eigen bestwil.

Het door Ruud Lubbers zelfbedachte motto ‘no nonsense’ uitte zich niet alleen waar het ging over bezuinigingen. Zijn eerste kabinet was bepaald ambitieus. Het stelde zich ook ten doel overheidsbedrijven te privatiseren, bureaucratie en regelgeving te verminderen, nieuwe en kansrijke bedrijvigheid te bevorderen, reorganisaties in het onderwijs en herzieningen in het stelsel van sociale zekerheid door te voeren. Het ministerie van Onderwijs bijvoorbeeld, geleid door de CDA'er Wim Deetman, toonde zich al bijna net zo daadkrachtig als Onno Ruding bij de terugdringing van het overheidstekort. Hij dwong de universiteiten tot betere taakverdeling en de HBO-opleidingen tot het voorbereiden van vergaande fusies. Hij kwam bovendien met plannen voor een nieuw stelsel van studiefinanciering, met een opleiding voor universitaire onderzoekers (de assistenten-in-opleiding, aio's), en zette het hoger onderwijs aan tot een meer ‘marktgericht’ beleid, met andere woorden: een betere afstemming van onderwijs en onderzoek op de behoeften van de samenleving. Ook op andere terreinen spreidde dit kabinet een ‘nieuwe zakelijkheid’ ten toon. Hans van den Broek stelde dat in het buitenlands beleid rekening moest worden gehouden met Nederlandse economische belangen; VVD-minister Eegie Schoo deed hetzelfde waar het ging om de besteding van gelden voor ontwikkelingshulp.

De oppositie ter linkerzijde van het CDA ervoer dit type politiek als een gruwel. Kort voor de verkiezingen van 1986 schreef Joop den Uyl in een themanummer van het tijdschrift *Civis Mundi* een artikel onder de titel 'Het kabinet van de sterkten'. Daarin verweet hij de regering nauwelijks iets te hebben gedaan aan de werkloosheid en een tweedeling tussen sterken en zwakken in de samenleving te hebben veroorzaakt. Maarten Engwirda, kamerlid voor D66, schreef in hetzelfde themanummer dat Lubbers-I wel flink bezuinigd had, maar de verspillende structuur van de gezondheidszorg, het welzijnswerk en het onderwijs intact had gelaten. Ria Beckers van de PPR noemde het kabinet 'hard, ontoegankelijk en zonder hoop'. De drie bleken zich met name ernstig te hebben gestoord aan de autoritaire bestuursstijl, waarvan Onno Ruding en Elco Brinkman als de belangrijkste representanten golden.

Bij deze karakteriseringën hoort enige relativering. In de praktijk werd de voortvarendheid van Lubbers-I regelmatig afgedempt door het kussen van de maatschappelijke weerstanden. De besluitvorming rond de kruisraketten, die keer op keer moest worden uitgesteld, is daar een voorbeeld van; en hetzelfde gold voor de plannen met betrekking tot de sociale zekerheid. Het was in de periode Lubbers-I dat voor het eerst ideeën ontstonden voor een grondige herziening van het uitkeringsstelsel, waarvan geleidelijk duidelijk werd dat het op den duur onbetaalbaar zou worden. Toen het kabinet kwam met het plan de WAO-uitkeringen te verlagen van tachtig naar zeventig procent van het laatstverdiende loon, stak een storm van protest op. De verlaging ging wel door, maar de gedachten over werkelijk fundamentele aanpassingen in de WAO konden uiteindelijk pas een decennium later – en ook toen nog steeds met de grootste moeite – worden uitgevoerd. In het najaar van 1983 werd het kabinet geconfronteerd met harde vakbondsacties tegen de plannen om de ambtenarensalarissen 3,5 procent te verlagen. Ook de interne verhoudingen in het kabinet leden onder deze acties. Ruud Lubbers haalde zich de woede op de hals van regeringspartner VVD en haar minister van Binnenlandse Zaken Koos Rietkerk, toen hij via de televisie het kortingspercentage eigenhandig terugdraaide naar drie. Het was aan de enorm oplopende werkloosheid en de grote maatschappelijke bezorgdheid hierover te danken dat dit soort maatregelen uiteindelijk toch kon worden doorgezet en dat vakbondsacties doodbloeden.

Dus zonder slag of stoot het regeerakkoord uitvoeren, nee. Nederland, zo moesten de doorzetters van Lubbers-I constateren, is nu eenmaal geen land waarin kabinetten en parlementen het exclusief voor het zeggen hebben. Zonder vaak tijdrovend overleg met allerlei maatschappelijke organisaties maken echt ingrijpende veranderingen geen kans. Wel kan deze regeerperiode worden gezien als het begin van een klimaatomslag. Lubbers-I maakte de samenleving rijp voor een nieuwe manier van denken, met name over de verzorgingsstaat. De economische crisis van 1980-1982 had duidelijk gemaakt dat die zonder een gezonde economische basis snel in gevaar kon komen. Dat besef, waarvan Lubbers-I zich de spreekbuis maakte, is sindsdien niet meer verdwenen.

Hoe moeizaam het soms ook ging, de boodschap kwam over. Aanvankelijk leidden het keiharde bezuinigingsbeleid, de vele vakbondsacties en het maatschappelijk verzet tegen de kruisraketten tot een flinke daling van het CDA in de opiniepeilingen. Begin 1985 stond de partij op minder dan veertig zetels, tegen zestig voor de PVDa. Maar vanaf dat moment ging het langzaam opwaarts. Sinds 1984 waren de CDA-bewindslieden en -kamerleden op advies van partijsecretaris Ries Smits wat vaker het land in getrokken om het beleid uit te leggen. De partij organiseerde bijvoorbeeld regelmatig regiobijeenkomsten, waar premier Lubbers en andere ministers spraken, terwijl een aantal kamerleden in marktkraampjes met de belangstellenden praatte. Die aanpak bleek goed te werken. Vooral Onno Ruding, minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek en Ruud Lubbers zelf wisten er hun populariteit behoorlijk mee op te vijzelen. De wat stijve ex-bankier Ruding ontpopte zich bij zijn toespraken in het land zowaar als een spreker die het publiek kon boeien en tot nadenken aanzetten, met uitspraken als: 'De staatsschuld groeit elke dag met honderd miljoen. Ook op zondag.' Zelfs Hans van den Broek, bijgenaamd de 'koele kikker', zakelijk, efficiënt, en totaal ongevoelig voor de anti-NATO-sentimenten die tijdens de kruisrakettedebatten over Nederland spoelden, oogstte door zijn kennis van zaken en zijn overdonderende zelfvertrouwen voornamelijk bewondering. Hij bleek uitermate populair bij het vrouwelijk deel van het electoraat en scoorde bij vlagen hoger in de *polls* dan Ruud Lubbers. Krachtige taal,

recht-toe-recht-aan, geen doekjes voor het bloeden, dat was waar Nederland in die tijd – als in een soort collectief masochisme – gevoelig voor was.

In de loop van 1985 werden de eerste tekenen van een economisch herstel zichtbaar. Het straffe beleid van Lubbers-I had succes, zo kon de regeringsploeg, met het CDA voorop, nu rondbazuinen. Het financieringstekort was inderdaad gedaald tot de geplande 7,5 procent, de winsten van het bedrijfsleven waren hersteld, de werkloosheid vertoonde een lichte daling. De vele ruzies met de vakbonden waren ten einde, en kort voor de verkiezingen van mei 1986 slaagde Jan de Koning erin met hen een akkoord te sluiten over de werkloosheidsbestrijding. Het felle verzet van de PVDA tegen het kabinetsbeleid leek steeds meer een lege huls. Coalitiepartner VVD ging inmiddels gebukt onder schandalen en interne ruzies; haar fractieleider Ed Nijpels had veel van zijn felheid verloren en bleek uiteindelijk toch een politiek lichtgewicht. Het kruisrackettenprobleem kon niemand meer boeien, de interne verdeeldheid in het CDA was door het vertrek van de laatste loyalisten verleden tijd; de ploeg van bewindslieden – Lubbers voorop – oogde stevig en zelfverzekerd. Op alle fronten waren de omstandigheden voor een verkiezingsoverwinning gunstig. En die kwam er dan ook.